

În loc de concluzii

Continuitate și schimbare.

Despre doctrina politică a viitorului, dincolo de clișee

Lucrarea de față a explorat câteva teme despre care credem că ar trebui să se afle în centrul strategiei intelectuale de redefinire a dreptei românești și, totodată, ca parte intrinsecă a acestui proces, de redefinire a proiectului național românesc, în noile condiții ale secolului XXI. Demersul nostru a avut, ca puncte de reper, capitalismul, liberalismul clasic și democrația văzute în contextul dinamicii specifice civilizației occidentale din care acum facem formal parte. Un alt parametru major în discuția noastră a fost dat de marile provocări pe care noul context istoric le ridică la adresa statului național și a civilizației occidentale ca întreg. Ar fi însă incorrect dacă ne-am limita la temele menționate mai sus și am încheia această lucrare fără a discuta încă o problemă de care trebuie să ținem cont în dezbaterile noastre. De data aceasta, problema se manifestă în plan pur doctrinar.

Provocările cu care secolul XXI întâmpină lumea occidentală și proiectul capitalist democrat-liberal creat de aceasta pe scena istoriei obligă atât dreapta, cât și stânga politică să se angajeze în delicata sarcină de a se redefini și reinventa. Indiferent dacă polaritatea clasică stânga-dreapta se va menține, așa cum ne-am obișnuit cu ea, indiferent de cum vor arăta clivajele politice ale viitorului și indiferent ce nume sau doctrine vor avea partidele ancorate în ele, un lucru este sigur: forțele politice de mâine vor trebui să se poziționeze față de aceste provocări și să găsească soluții la problemele puse de ele. Știm de pe acum că mișcările și partidele de dreapta nu vor avea o sarcină ușoară. Dreapta epocii noastre nu-și poate permite luxul laxității conceptuale, entuziasmele adolescente și sentimentalismul ce ancorează în natura umană perena popularitate a stângii. În plus, în efortul său de a se redefini și reaseza în noii parametri ai secolului XXI, sarcina dreptei este infinit îngreunată de o moștenire a trecutului ce merită o atenție specială, pentru că este foarte probabil ca, în final,

întreaga arhitectură doctrinară a viitorului să depindă de modul cum este rezolvată problema acestei moșteniri.

Originile problemei nu sunt greu de identificat. Reașezarea dreptei, produsă la mijlocul secolului XX și constând în convergența curentului conservator cu cel clasic liberal ca reacție la ascensiunea socialistă, a creat o anumită tensiune internă ce reverberează în însuși nucleul doctrinar al dreptei contemporane. Iar această tensiune este mai mult decât o chestiune de coerență sau contradicție internă. Vorbim aici despre o chestiune de identitate. Astfel, o discuție despre ea este în același timp una despre problema identității politice a dreptei în secolul XXI. Și nu poate exista o modalitate mai bună de a încheia această carte și excursul nostru în universul intelectual al dreptei contemporane decât explorând această temă.

Punctul de plecare este, așadar, lipsit de orice ambiguitate. Dreapta secolului XXI moștenește de la cea a secolului XX (sau, mai precis, de la curentul de *centru-dreapta* postbelic) un aliaj doctrinar paradoxal, extrem de puternic și totuși extrem de fragil. Motivul este simplu. Ea combină și se organizează în jurul a două principii-cheie: pe de o parte, principiul schimbării și dinamismului și, pe de altă parte, principiul tradiției și menținerii unei forme de statu-quo. Cu greu ar putea fi imaginat un aliaj doctrinar mai polimorf, flexibil și rezilient. Solid rezemat pe acești doi piloni, curentul de *centru-dreapta* a putut să vorbească și despre progres, și despre tradiție, și despre schimbare, și despre statu-quo. Pe de o parte, este *schimbarea* intrinsecă capitalismului, a societății deschise bazate pe experiment și creativitate. Altfel spus, un pilon clasic-liberal. Pe de alta, este *tradiția* necesară pentru a păstra parametrii culturali și instituționali în care experimentul social trebuie să aibă loc. Altfel spus, un pilon conservator. Liberalul clasic vrea limitarea coerciției, conservatorul vrea să frâneze anumite tendințe, care îi par extreme. Conservatorul are rezerve față de schimbare, liberalul vrea schimbare. Liberalul dorește experimente sociale, conservatorul se teme de ele. Liberalul are încredere în forțele descentralizate ale pieței și în tipul de schimbare adus de ele, conservatorul ezită. În ciuda contradicțiilor intrinsece, aliajul a rezistat. Mai mult, a ieșit victorios în lupta cu socialismele și totalitarismele secolului trecut.

Tensiunea dintre cele două curente ale familiei de *centru-dreapta* a fost întotdeauna o sursă de întrebări și probleme. Este o temă cu care toți marii gânditori de dreapta din a doua jumătate a secolului XX au trebuit să se confrunte mai devreme sau mai târziu. Și este o problemă care va

continua să fie actuală. De fapt, în viitor, în contextul accelerării rapide a schimbării sociale, problema va deveni și mai acută. Intensitatea tensiunii dintre statu-quo și schimbare a atins deja un nivel inimaginabil chiar în urmă cu câteva decenii, fiind acum la cote fără precedent istoric. Problema, așa cum spune Virginia Postrel, un autor căruiă discuția aceasta îi datorează foarte mult, se pune acum în termeni foarte fermi. Dorim stabilitate și control sau evoluție, adaptare și schimbare continuă? Ce așteptăm de la viitor, ca indivizi sau civilizație: cautăm o lume statică, reglementată și controlată de autorități sau o lume dinamică, de creație, descoperire și competiție? Ne este frică de viitorul tehnologic sau percepem tehnologia ca pe o promisiune a viitorului și o expresie a creativității umane? Care este natura progresului: ceva planificabil sau, de fapt, un proces descentralizat, spontan, care are loc imediat ce indivizii umani au libertate și un mediu instituțional favorabil? Percepem erorile politice, tehnologice și instituționale ca pe niște dezastre sau ca pe niște efecte secundare corectabile ale experimentării? Dorim predictibilitate sau surpriză? „Acești doi poli, scrie ea, cel static și cel dinamic, definesc matricea noastră politică, intelectuală și culturală. Problema centrală a epocii noastre este cum ne raportăm la viitor și cum îl construim. Și această problemă produce două tabere“.

Din nefericire pentru dreapta secolului XXI, linia ce desparte cele două tabere trece exact prin mijlocul domeniului său doctrinar, decupându-l în două. Cum tensiunea *schimbare* versus *continuitate* va marca în mod cert peisajul veacului, problema pare inevitabilă. Vor fi oamenii de dreapta forțați să aleagă între cele două principii? Se va prăbuși promițătorul edificiu ridicat de generațiile anterioare? Sau va fi găsită, ca și în a doua jumătate a secolului trecut, o soluție de compromis care va fi și una a continuității? Este greu de prezis. Dar știm cu certitudine că modul în care se vor așeza lucrurile și deci răspunsul la aceste întrebări depind de noi. Iar primul pas pe care îl putem face în direcția unui răspuns constructiv este să înțelegem cât mai bine datele problemei cu care ne confruntăm.

Poate cea mai elocventă analiză reflectând tensiunea intelectuală generată în orice om de dreapta confruntat cu această dilemă a fost dată de Hayek în celebrul post-scriptum la *Constituția libertății*, incitant numit „De ce nu sunt conservator“. Simțindu-se presat de propria probitate intelectuală, Hayek începe prin a prezenta cele două fațete ale dreptei antisocialiste, punând sub lupă fricțiunea dintre ele. Cele două curente care îi

cer adeziunea au, spune el, scopuri diferite: liberalul clasic vrea limitarea coerciției, conservatorul vrea să frâneze tendințe care îi par radicale. Mijloacele lor sunt diferite: liberalul susține o armonizare naturală a intereselor prin liber schimb și diviziune a muncii, conservatorul apelează mai mult la mijloace de stat și de autoritate decât la procese libere și spontane. Odată enunțate aceste generalizări, Hayek face un pas înainte. Problema-cheie: atitudinea față de viitor. Teza-cheie: teama de schimbare radicală nu este suficientă pentru a articula o poziție constructivă în abordarea viitorului.

Conservatorul, ne explică el, nu ne oferă principii pe termen lung, care să ghideze mișcările și evoluțiile viitoare, ci doar se adaptează, redefinindu-se în funcție de evoluțiile existente. Prin urmare, nu imprimă direcții, ci doar navighează sau parazitează direcțiile existente. Această atitudine precaută poate fi utilă pentru politician, pentru cel care-și propune să organizeze și să conducă oameni în anumite circumstanțe ale vieții. Din păcate, pentru cei care-și propun să avanseze principii și direcții menite să influențeze evoluția societății pe termen lung, conservatorismul nu oferă prea multe resurse. Altfel spus, conservatorismul nu dă o direcție de mers sau un ideal al schimbării sociale pentru că nu urmărește, precum liberalul clasic, principii pe termen lung. În plus, conservatorul are un anumit misticism față de statu-quo, față de ceea ce este deja și are o teamă instinctivă de nou, de ce va să vină. Este motivul pentru care se simte în siguranță dacă cineva împuternicit urmărește și supervizează schimbarea, dacă există o autoritate însărcinată cu menținerea caracterului ordonat al acesteia. Conservatorul nu se încrede în forțele sociale ce armonizează spontan interesele individuale, în ceea ce popular este numit *laissez-faire*. Pentru el, este de maxim interes cine deține puterea, cine trebuie să conducă și mai puțin de ce și cum trebuie limitată aceasta. În speranța sa că cei înțelepți și buni vor conduce, el nu se teme de putere. Atâta timp cât puterea se află în mâinile unor oameni decenti, aceasta nu trebuie restrânsă prin reguli rigide. El vrea să nu fie slăbită autoritatea și nu obiectează față de coerciție sau putere arbitrară atâta vreme cât sunt folosite pentru scopuri considerate juste. Pe scurt, în perspectiva conservatoare, ordinea este un rezultat al veghii permanente a autorității care trebuie, din această cauză, lăsată să facă tot ceea ce impun circumstanțele particulare.

Vedem limpede cum tensiunea tradiție-schimbare marchează clivajul dintre conservatorism și liberalismul clasic și colorează întreaga lor practică

politică. Iar Hayek operează fin și cu mână sigură pe marginile acestui clivaj. Conservatorul apelează exclusiv la tradiție, se mișcă ținând fața înspre trecut. Liberalismul nu a fost niciodată o doctrină care să privească în urmă. De pildă, liberalul prețuiește tradiția SUA nu pentru că este tradiție, ci pentru că este liberală. În SUA este posibilă apărarea libertăților individuale prin apărarea instituțiilor tradiționale. Pentru liberal, valoarea acestor instituții nu vine însă din faptul că sunt tradiționale sau americane, ci pentru că ele corespund idealurilor pe care le prețuiește, adică susțin valorile libertății și responsabilității. Liberalul a învățat însă ceva de la conservatori: respectul pentru instituțiile crescute spontan. Oricât ar fi fost de reacționare în politică personalități ca Bonald, De Maistre, Justus Moeser, acestea au arătat o fină înțelegere pentru instituțiile crescute spontan, precum limba, dreptul, morala și convențiile. Problema este, spune Hayek, că admirația conservatorilor pentru evoluția liberă și spontană se aplică doar trecutului. Le lipsește curajul pentru a saluta o schimbare neproiectată. În timp ce conservatorul este dominat de teama de schimbare și neîncrederea în nou, liberalul se caracterizează prin curaj și încredere. Să lăsăm schimbarea să-și urmeze cursul, spune el, chiar dacă nu-i putem prevedea cursul și nu știm unde va duce.

Cu cât înaintăm în analiza comparativă a celor două curente de gândire, cu atât mai multe puncte de divergență descoperim. În economie, liberalul clasic este împotriva intervenționismului. El crede că forțele autoreglatoare ale pieței vor produce adaptarea la noile condiții, că se va stabili un echilibru necesar între cerere și ofertă, între importuri și exporturi, chiar dacă nu putem concepe concret cum se va realiza acest lucru. Conservatorii se opun măsurilor colectiviste și dirijiste în domeniul industrial, dar, spune Hayek, sunt, de obicei, protecționisti. Când este vorba despre principii etice și de conduită, conservatorul se consideră îndreptățit să le impună și altora valorile sale. Pentru liberal însă, nici idealurile morale, nici cele religioase nu trebuie să facă obiectul coerciției. În chestiunile sociale, conservatorul crede că, în ultimă instanță, în orice societate există persoane ce pot fi recunoscute ca fiind superioare, ale căror modele moștenite, valori, poziții ar trebui apărate și care ar trebui să aibă o influență mai mare decât altele asupra treburilor publice. El înclină către o ierarhie instituită și dorește ca autoritatea să protejeze statutul membrilor acestei ierarhii. Liberalul contestă însă că ar avea cineva autoritatea să decidă care sunt oamenii superiori. Pentru el, respectul față de valorile

instituite nu poate justifica recursul la privilegiu, monopol sau orice altă putere coercitivă a statului, spre a-i feri pe acești oameni de competiție și de forțele schimbării. El admite că elitele intelectuale și culturale au jucat un rol important în evoluția civilizației, dar crede că aceste elite trebuie să-și demonstreze capacitatea de a-și menține pozițiile, în condițiile în care regulile jocului social sunt aplicate tuturor, în mod egal.

În final, pentru Hayek, conservatorul și liberalul clasic, deși diverg în privința multor principii, se întâlnesc în multe concluzii. Diferența este că gândirea conservatoare ajunge la concluzii bune din premise greșite. Când privim însă la actuala situație, nu putem să nu constatăm că, în plan practic, conservatorul îmbrățișează din ce în ce mai mult lucrurile în care crede liberalul. Conservatorul a reacționat în secolul XX, ca și liberalismul clasic, împotriva valului socialist care dorea restrângerea libertății individuale în numele egalității și justiției sociale. Ajuns în aceeași tabără cu liberalismul, el dorește să conserve realizările sociale ale acestuia, nu pentru că l-ar înțelege și aprecia pe deplin, ci pentru că acesta reprezintă într-o anumită măsură principiul statu-quoului. Din ce în ce mai multe bucăți de liberalism intră în patrimoniul conservator. Cu cât liberalismul clasic devine mai integrat noțiunii de *tradiție occidentală*, cu atât conservatorismul converge cu el. La rândul său, liberalul a învățat multe de la conservatori. Am menționat deja aprecierea instituțiilor crescute spontan. Liberalul clasic este departe de raționalismul brut al socialistului care vrea să construiască toate instituțiile sociale plecând de la un model elaborat de rațiunea sa individuală. Tradiția conservatoare, spune Hayek, este o atitudine legitimă, probabil necesară și răspândită, de opoziție față de schimbarea radicală. Practic, în anumite contexte o anumită prudentă este absolut necesară. Dinamismul liberal nu poate rezista fără o doză de prudentă. Privind lucrurile din această perspectivă, înțelegem mai bine de ce, treptat, în secolul XX, alianța dintre liberalismul clasic și conservatorism s-a forjat în mod natural și înțelegem de ce, în ciuda tensiunilor interne, această alianță este atât de rezistentă.

Alianța dintre ele nu trebuie însă să ne deruteze cu privire la temeiurile diferite pentru care liberalismul și conservatorismul coexistă în doctrina drepte. Să nu uităm că în trecut conservatorismul era în opoziție cu liberalismul, ele nefiind legate în mod necesar. Este probabil că în secolul XXI această alianță va continua, deși, așa cum am văzut, există unele semne de întrebare. În favoarea continuității vorbește faptul, deja evident, că

liberalismul clasic a fost treptat încorporat în ultima sută de ani ca parte centrală a tradiției occidentale. Convergența de concluzii, cimentată de trecerea timpului și de tot mai accentuata suprapunere a tradiției civilizației occidentale cu instituțiile și cultura libertății, face lucrurile ceva mai ușoare pentru acomodare. Nu înseamnă că nu vor exista clivaje în continuare. Diferența de principii, așa cum a fost strălucit prezentată de Hayek, rămâne aceeași. În plus tensiunea dintre forțele schimbării și statu-quo este atât de vizibilă și trendurile atât de clare, încât ar fi naiv să spunem că ea nu se va accentua. Trăim o epocă a instabilității, un moment de mari transformări. „Această instabilitate, ca și conștientizarea ei, este accentuată de fluiditatea vieții noastre contemporane, de ușurința cu care circulă ideile, bunurile și persoanele, de tehnologiile care depășesc rapiditatea minții omenești și limitările corporale, de răspândirea comerțului și a culturii populare, de disoluția și reformarea unor instituții și de apariția unor noi, de sinteza între est și vest, între antic și modern, de combinarea și recombinarea produselor culturii omenești. Epoca noastră este foarte creativă. Însă această creativitate produce schimbări [...]. Toate aceste procese structurează un viitor necunoscut și incognoscibil“.

Nu este nevoie să mai insistăm că instabilitatea și incertitudinea aduc cu ele o teamă de viitor. De aici, spune Virginia Postrel, două atitudini ce se conturează ca dominante la început de mileniu. Unii – așa-numiții „adepti ai dinamismului“ – se simt atrași de aventura schimbării. Aceștia privesc cu simpatie sistemele descentralizate, mâinate de decizii individuale ce generează noi *pattern*-uri sociale. Mai mult, au o puternică credință în ele, chiar dacă nu sunt de acord cu anumite decizii particulare sau anumite *pattern*-uri emergente. Dar alții – așa-numiții „adepti ai staționarismului“ – dau înapoi. Urmărind stabilitatea și controlul, ei vor să elimine sau să limiteze aceste forțe creative, dar necontrolate. Și aici apare o problemă mai adâncă. După cum explica Postrel, „adeptii staționarismului și ai dinamismului diferă nu doar în percepția unor politici publice punctuale, ci și în percepția modului în care funcționează lumea. Ei sunt în dezacord asupra naturii și dezirabilității progresului. E nevoie de un plan pentru a atinge un anumit scop sau este suficient un proces liber de explorare și descoperire? Este dorința de progres expresia unei insatietăți psihologice și a unor forțe distructive, nihiliste în natura umană, sau este legată de cele mai alese calități omenești? Adevărata adâncime a problemei este dată însă de faptul că aceste divergențe de opinie duc

la reprezentări diferite privind instituțiile și regulile sociale: „De obicei, staționariștii vor să reglementeze fiecare situație nouă și să țină lucrurile sub control. Dinamiștii vor să limiteze întocmirea de reguli universale la principii de largă aplicabilitate pe termen lung, în interiorul cărora oamenii pot crea și testa oricâte combinații cred de cuviință. [...] Aceste dezacorduri au consecințe politice profunde, care depășesc un ciclu electoral sau o campanie electorală. Ele afectează percepțiile noastre privind modul de funcționare a sistemelor politice, economice, sociale, culturale, intelectuale, privind semnificația și valorile fundamentale ale acestor sisteme“. În plus, și extrem de important, această tensiune „transcende clivajele clasice de pe vremea Războiului Rece între militariști și pacifiști, egalitariști și individualiști, dreapta și stânga“. Și, chiar mai mult, ele nu seamănă cu „etichetele unilaterale ca tehnofil și tehnofob, optimist și pesimist, libertarian sau etatist, care încearcă uneori să înlocuiască vechile categorii. Ele conțin elemente din aceste clasificări, dar sunt mai bogate pentru că includ mai multe aspecte ale vieții și ale viitorului“.

Cu alte cuvinte, ne aflăm în fața unui vast nou teritoriu ce se deschide sub ochii noștri pe măsură ce înaintăm în noul mileniu. Pot oare virtuțile dinamismului și cele ale staționarismului să fie combinate într-un nou amalgam doctrinar, apt să răspundă provocărilor ce ne stau în față? Conservatorismul și liberalismul clasic pot oare depăși constrângerile interne și face un nou compromis istoric asemenea celui care a dus la nașterea dreptei postbelice sub eticheta de *centru-dreapta* în secolul XX? Va putea dreapta occidentală să relanseze experimentul liberal-democratic-capitalist? Va putea ea să ghideze corabia civilizației occidentale printre provocările geopolitice și demografice ale veacului? Poate dreapta românească să se reinventeze în noile condiții? Vor fi oare capabili liderii intelectuali și politici ai dreptei noastre să-i găsească acesteia un loc în cadrul frontului occidental, astfel încât ea nu numai să ducă mai departe proiectul românesc, dar, mai mult, să contribuie la consolidarea marelui experiment istoric capitalist-liberal occidental în fața provocărilor viitorului? Va reuși dreapta românească să descopere formula îmbinării particularismului românesc cu universalismul formulelor politice și instituționale de sorginte occidentală? Va putea ea să găsească echilibrul între continuitate și schimbare în demersul redefinirii și relansării proiectului național? Sunt întrebări în căutarea unui răspuns. Iar dezbaterea abia acum începe cu adevărat.

Bibliografie

- Anderson, R.F., *Just Get Out of the Way: How Government Can Help Business in Poor Countries*, Cato Institute, Washington, 2004.
- Ardent, H., *Originile totalitarismului*, Humanitas, București, 1994.
- Bastiat, F., *Œuvres complètes. Le Libre Echange*, Guillaumin, Paris, 1847/1862/1984.
- Bell, D., *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, Basic Books, New York, 1973.
- Bell, D., *The End of Ideology – On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, Free Press of Glencoe, New York, 1960.
- Berlin, I., *The Proper Study of Mankind*, Chatto&Windus, London, 1997.
- Boettke, P.J., *Calculation and Coordination: Essays on Socialism and Transitional Political Economy*, Routledge, London and New York, 2001.
- Boia, L., *Două secole de mitologie națională*, Humanitas, București, 2002.
- Boia, L., *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, București, 2005.
- Boia, L., *Occidentul, o interpretare istorică*, Humanitas, București, 2007.
- Boudon, R., *The Analysis of Ideology*, University of Chicago Press, Chicago, 1989.
- Breay, C., *Magna Carta. Manuscripts and Myths*, The British Library, London, 2002.
- Buchanan, J.M., *Fiscal Theory and Political Economy*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1960.
- Buchanan, J.M., *Liberty, Market and State*, Wheatsheaf, Brighton, 1986.
- Buchanan, J.M., *Public Principles of Public Debt*, Liberty Fund, Indianapolis, 1999.
- Buchanan, J.M., *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan*, University of Chicago Press, Chicago, 1975.
- Buchanan, J.M., Tullock G., *The Calculus of Consent*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1974.
- Buchanan, J.M., Wagner, R.F., *Democracy in Deficit: the Political Legacy of Lord Keynes*, Liberty Fund, Indianapolis, 2000.
- Burton, J., *Picking Losers...? The Political Economy of Industrial Policy*, Hobart Papers No. 99, The Institute of Economic Affairs, London, 1983.
- Cameron, R., *A Concise Economic History of the World*, Cambridge University Press, 1993.
- Campbell, J.L., Pedersen, O.K., *The Rise of Neoliberalism and Institutional Analysis*, Princeton University Press, Princeton, 2001.